

**Etická výchova a formování charakteru dospívající mládeže
v kontextu přípravy budoucích učitelů základních
a středních škol v České republice¹**

Pavel KRÁKORA

**Ethical Education and Shaping Character of Youngsters
in the Context of Training the Future Teachers
of Elementary and Secondary Schools in the Czech Republic**

Abstract: Text deals with the ethics education and shaping character in the context of the Czech Republic. The attention is paid to relation pupil-teacher-school-family, in addition to that theoretical foundations of given problems and its application in educational process. On example of Department of Social Sciences of Faculty of Education of Palacký University Olomouc is demonstrated concrete form of ethics teaching for future teachers including questions, which in given context relating to shaping character (children, youth, teachers). This theme is topical for today's society not only in the Czech Republic, but also in broader context exceeding borders of individual states.

Key Words: Ethics, Shaping Character, Education, Youth, Teachers, School, Family, Morality, Theory, Practice, Czech Republic, Department of Social Science, Faculty of Education, Palacký University Olomouc

Úvod

Níže předkládaný text si klade za cíl blíže analyzovat podoby a formy etické výchovy, a to především v kontextu její realizace v rámci vysokoškolského vzdělávání budoucích učitelů základních a středních škol v podmínkách České republiky. Problematika etické výchovy představuje širokou škálu dílčích i obsáhlejších témat, která lze mimo jiné aplikovat také do jednotlivých společenskovedních a humanitních disciplín. Pozornost bude rovněž věnována otázkám formování charakteru dospívající mládeže (motivace učitele a žáka, schopnost učitele zakomponovat vybrané aspekty etické a morální výchovy do výuky jednotlivých předmětů apod.), což je nejen v současné době poměrně palčivý problém, s nímž se setkávají a do značné míry také potýkají jak učitelé na druhém stupni základních škol, tak učitelé na všech typech škol středních. Jak již bylo naznačeno, je zjevné, že samotné téma etiky, morálky a formování charakteru se vyznačuje poměrně širokým záběrem s přesahem do mnoha specifických oblastí, které se mnohdy vzájemně prolínají a doplňují. Z hlediska výchovně vzdělávacího procesu je stěžejní skutečnost, že dané téma lze uchopit a využít v pedagogické praxi.

1 Škola a formování charakteru žáků – teorie a praxe

Významným faktorem ovlivňujícím a zároveň formujícím charakterový profil žáků, resp. dospívající mládeže je bezpochyby učitel a škola jako taková. V kontextu českého školství je však v teoretické rovině stále zřejmá určitá nejasnost, co vše lze pod pojmy „etická výchova“ a „výchova k charakteru“ zahrnout. Dané problematice se blíže věnují Pavel Vacek (2013, 1997), z dřívějších prací lze zmínit Bohumíra Blížkovského a jeho *Systémovou pedagogiku* (1992) či Stanislava Střelce (1991). Ve vztahu k zahraničí je situace znatelně lepší, ať již se např. jedná o výstupy N. J. Bulla (1973), Elizabeth Cambell (2003), Davida Carra (2000), Lawrence Kohlberga (1969), M. M. Murphyho (1998), D. L. Shieldse a B. J. Bredemeiera (1995) či Normana a Sheily Williamsových (1970).

Stěžejní role školy a učitele při formování charakteru dospívající mládeže je neoddiskutovatelná. Otázkou pouze zůstává intenzita tohoto působení, která se odvíjí od samotné osobnosti učitele, typu školy, klimatu a složení třídy, oblasti (resp. regionu), v níž se škola nachází, popřípadě dalších dílčích faktorů. Etický rozměr by měl být při aktivitě učitele přítomen prakticky permanentně a měl by mít anticipační charakter, což je samozřejmě pouze teoretický konstrukt, nicméně přesto jej lze při výuce alespoň částečně aplikovat s tím, že, přímo odvisí od typu předmětu a typu třídy. V takovém případě je možno etické chování považovat jak za cíl, tak i za prostředek výchovného působení učitele jako hlavního a nezastupitelného činitele při rozvíjení charakterových vlastností žáků. V praxi dochází k prolínání tří různých rovin, které jsou pro působení učitele na žáky v oblasti etické výchovy a formování charakteru hlavními prostředky. Konkrétně se jedná o:

a) Rovinu, v jejímž rámci je garantováno elementární osvojení etických norem z důvodu, aby byly zajištěny funkční a pokud možno bezproblémové vztahy mezi jedinci ve škole jako instituci (školní řád, obecná pravidla chování mezi lidmi, pozitivní nastavení pracovního týmu, využití motivačních prostředků a další).

b) Rovinu etickou, která plyne z profese učitele (předávání vědomostí, rozvíjení schopností a dovedností jednotlivce, jeho formování, motivace).

c) Rovinu, v jejímž rámci se „etické chování učitele stává modelem“ (učitel jako vzor chování ve společnosti) „a současně i podmínkou pozitivního výchovného působení (Vacek, 2013, s. 160).

Podstatný aspekt v rámci etické a charakterové výchovy představuje v praktické rovině obecně otázka motivace pedagoga a žáka, možnosti jejího dlouhodobého rozvíjení a udržitelnosti. Jedná se o proces, který má výrazně individuální rysy, přičemž vedle motivace k získání znalostí a dovedností by měla v aktivitě učitele být přítomna i motivace k rozvoji mravního potenciálu daného žáka, a to včetně úzce související snahy formovat jeho charakterové vlastnosti. Opět se jedná o povýtce teoretický přístup, který může být v praxi efektivně aplikován pouze v případě, jsou-li dodržovány a zároveň funkční elementární

pravidla chování a vztahů mezi jedinci v instituci (viz výše). V případě, že tomu tak z jakéhokoli důvodu není, dochází k diskrepancím a tenzím mezi jednotlivými aktéry výchovně-vzdělávacího procesu, což se pochopitelně negativně odráží také v míře jejich motivace a následně v celkovém klimatu prostředí, které tito aktéři spoluvytvářejí.

Nedostatek motivace na straně učitele je například často charakterizován restriktivním přístupem k žákům, kteří by z jeho pohledu měli být spíše pasivní a bez dotazů přijímat jeho výklad a postoje. Nadměrná aktivita a živost žáků je pak optikou takového učitele považována za projev nekázně. V případě žáků naopak při nedostatku motivace dochází k projevům apatie, to v lepším případě, resp. se soustředí na jiné aktivity, které s výukou nesouvisí a narušují ji, v krajním případě znemožňují její realizaci. Nutno podotknout, že tuto skutečnost umocňují negativní jevy projevující se při výchovném procesu v prostředí rodiny (neúplné rodiny, nedostatečné sociální zázemí, vliv sociálně-patologických jevů, pracovní vytížení rodičů a z toho plynoucí nedostatečný prostor pro výchovné působení a jiné aspekty).

Dalším neopomenutelným faktorem, který ze strany učitele umožňuje působit na formování charakteru žáků, je jeho snaha, ochota a také schopnost vhodně a efektivně aplikovat morální a etické aspekty napříč výukovým procesem, a to pokud možno jako soustavně realizovanou a promyšlenou aktivitu. Jednostranná orientace učitele na vzdělávací činnost v daném kontextu představuje něco, co sice umožňuje rozšířit poznání žáka, jeho dovednosti a kompetence, nicméně z pohledu formování žákova charakteru dochází při užití podobného přístupu k faktickému vytěsnění širšího etického a morálního rozměru (srov. Vacek, 2013, s. 160–162). V reálném prostředí školy – ať již základní či střední – lze uvedený model uplatnit v případě, že učitel, a to bez ohledu na jeho odbornou aprobaci a oborovou orientaci, disponuje dostatečnými kompetencemi v oblasti etické a morální výchovy.

Proto se v souvislosti s profesní přípravou budoucích učitelů klade stále větší důraz na zakomponování etické a morální výchovy do výukových programů jako předmětu tzv. společného základu. V rámci tohoto předmětu jsou studenti učitelských oborů na straně jedné seznámeni

se základy profesní etiky, na straně druhé by se u nich měly rozvíjet a preferovat „interpersonální kompetence, zájem o žáky, angažovanost ve fungování školy...“ a v neposlední řadě také „etická a emocionální stránka osobnosti“ (Vacek, 2013, s. 163). Všechny výše uvedené aspekty by (v ideálním případě) následně měly být reflektovány v praktické tvorbě kurikula pro vzdělávání učitelů s důrazem na interpersonální, socializační, etickou a osobnostní složku (srov. Vašutová, 2004, s. 155).

Jedním z pracovišť v České republice, které se dlouhodobě a intenzivně věnuje teoretické i praktické přípravě budoucích učitelů, je Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. V rámci akreditovaných studijních programů je zde značný důraz kladen na výše zmíněné etické a morální aspekty, které v praxi umožňují učitelům působit na formování charakteru žáků a dospívající mládeže. Pro názornou ilustraci je dále uveden stručný souhrn výuky a aktivit realizovaných ve vztahu k etické a morální výchově na Katedře společenských věd PdF UP, jejichž cílem je, v souladu s výše zmíněnými závěry, poskytnout studentům učitelství dostatečné kompetence v oblasti osobnostní, etické a morální výchovy, které budou adekvátně a efektivně využitelné při jejich následující pedagogické praxi.

2 Přehled etiky na KSV PdF UP Olomouc

Otázky související s etikou, morálkou a formováním charakteru u dospívající mládeže byly a jsou v rámci odborného zaměření Katedry společenských věd (dále KSV) PdF UP v Olomouci soustavně řešeny od poloviny devadesátých let minulého století. V souvislosti se vzděláváním budoucích učitelů společenskovědních disciplín, etiku nevyjímaje, je kladen důraz na skutečnost, že **základní a výchozí jednotkou při výchově charakteru žáků je škola jako otevřená, přátelská a pospolitá komunita pečující o všechny aktéry edukačního procesu.** Ve vztahu k efektivní implementaci výchovy charakteru dospívající mládeže v daném výchovně vzdělávacím zařízení do všech oblastí školního života je v rámci etické výchovy na KSV kladen důraz na to, aby výchova charakteru byla realizována pokud možno koordinovaně a vycházela z většinového konsensu pedagogů.

Mimo to je na KSV v rámci výuky etických předmětů preferována emfáze v oblasti osvojení si klíčových kompetencí budoucích učitelů při stanovování všech cílů při výchovně vzdělávacím procesu. To znamená, že při formulování cílů kognitivních, afektivních i psychomotorických se vychází z předpokladu, aby byly aktivity učitele zaměřené na otázky formování charakteru pro žáky vždy pozitivně motivující.

Pro představu o reálných výukových i vědecko-výzkumných aktivitách v oblasti etiky a etické výchovy realizované KSV pro učitele společenskovedních předmětů jsou níže v přehledu tyto aktivity konkretizovány a pro větší přehlednost rozčleněny do následujících oblastí:

a) Uspořádání mezinárodních vědeckých konferencí:

1995 – Svobodná společnost – svobodná morálka

1996 – Morální konflikty v dnešní Evropě

1999 – Sociální deviace a etika

2003 – Krize hodnot evropské kultury – výzva nejen pro univerzitu

2011 – Etika a současná společnost: Svoboda, odpovědnost, solidarita

Od roku 2012 pořádá KSV pravidelně mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů v oblasti společenských věd. V rámci těchto konferencí je vždy zařazena i etická sekce, a to včetně problematiky úzce související s formováním charakteru dospívající mládeže, zejména pak v kontextu školství v České republice a na Slovensku.

b) Uspořádání workshopů v rámci letních škol výchovy k občanství, demokracii a evropanství

Otázky profesní učitelské etiky, morálky či formování charakteru mládeže se v různé míře a intenzitě staly součástí letních škol výchovy k občanství a evropanství, které jsou primárně určeny pro učitele z praxe a jsou pravidelně KSV pořádány od roku 1994. Na oblast etické výchovy pak byly zacíleny především následující ročníky:

1996 – Hodnoty evropské kultury a morálky,

1999 – Multikulturalita, tolerance a odpovědnost,

2003 – Výchova k demokratickému občanství založenému na právech a odpovědnosti,

2004 – Výchova k demokratickému občanství a vzájemné toleranci v multikulturní společnosti

2010 – Výchovou k občanství proti projevům extremismu a vliv občanské výchovy na sociální soudržnost

c) Výuka etiky

Již od počátku působení, které v případě PdF UP sahá do roku 1991, byl vždy kladen velký důraz na zařazení většího počtu předmětů s etickou tematikou do akreditovaných studijních programů. V současné době je oblast etiky zastoupena následujícími předměty:

Bakalářský studijní program Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání:

Etické základy lidských práv:

Cílem předmětu je přivést studenty k pochopení problematiky lidských práv v obecném právním kontextu a ve vztahu k obecně platným mravním normám. Předmět podává výklad o vzniku a historickém vývoji mravních a právních norem s ohledem na změny ve společnosti a v chápání jednotlivých základních kategorií týkajících se postavení a práv člověka.

Etika sociálních vztahů:

Předmět je zaměřen na otázky sociální etiky včetně jejich principů, filosofických základů, vědeckém charakteru daného oboru, jeho aktuálním profilu v kontextu moderny a v neposlední řadě také dějinách. Zároveň je studentům akcentována skutečnost, že se jedná o bázi, na níž jsou vybudovány základní sociální vztahy etiky.

Navazující magisterský studijní program Učitelství základů společenských věd a občanské výchovy pro střední školy a druhý stupeň základních škol:

Aplikovaná etika a výchova k občanství:

Obsah uvedeného předmětu sestává z deseti vzájemně logicky navazujících oblastí. Cílem takto strukturovaného programu je zajistit žádoucí a trvalý vývoj osobnosti směrem k dosažení komplexní prosociálnosti. Právě zde je kladen zvláštní důraz na otázky související s formováním charakteru u dospívající mládeže a hodnotovým systémem adolescentů v dynamicky se proměňující společnosti. Osvojené vědomosti a dovednosti jsou kvalitními východisky výchovně vzdělávacího procesu v rámci morálky, mravního poznání a etických soudů.

Základy etiky:

Předmět je koncipován s cílem objasnit studentům význam a úlohu etiky v dějinách. Objevují se zde témata, která úzce souvisejí s personalistickým náhledem na etiku, dimenzí personální antropologie etiky, osobností a jejího růstu, svědomím či vztahem odpovědnosti a svědomí. Důležitou roli hraje rovněž zdůraznění otázek morálních principů a projevů svobodné vůle, mimo to jsou nastíněny aspekty týkající se motivace lidského jednání, odpovědnosti, mravnosti, etiky hodnot či základních etických postojů.

Ve vztahu k etice sehrává v rámci studijních programů garantovaných KSV PdF UP důležitou úlohu průřezový předmět Etika pro učitele. Základním posláním a cílem tohoto předmětu je podpora pozitivních změn hodnotové orientace a osvojení kladných etických postojů a dovedností. Konkrétně se jedná o rozvoj aktivit pro jednotlivé tematické celky primárně zaměřené na aplikaci etických zásad, jež se dotýkají konkrétních problémů. Zvláštní důraz je v předmětu kladen na aplikaci principů etiky a formování charakteru do praktické výuky – tj. využití zážitkových metod učení spjatých s hodnotovou reflexí, nácvik souvisejících kompetencí a v neposlední řadě propojení s každodenním životem.

Závěr

Etická výchova a s ní úzce spjaté formování charakteru mají v rámci výchovně vzdělávacího procesu nezastupitelnou a stěžejní úlohu. Formování etického, morálního, resp. charakterového profilu žáka představuje velmi komplikovaný proces. O tom, do jaké míry a zda bude aplikace etiky a morálky ve výukové praxi efektivní a přínosná, rozhoduje především míra připravenosti a kvalifikovanosti učitele, nelze však opomíjet a podceňovat ani ochotu a schopnost žáků zásady etiky a morálky akceptovat a reflektovat. Pokud jsou tyto předpoklady naplněny, může škola reprezentovat instituci, která výrazně napomáhá k formování charakteru dospívající mládeže. V rámci České republiky bylo realizováno několik výzkumů zaměřených na profesní učitelskou etiku, mravní působení školy a úroveň realizace mravní výchovy na školách.² Dílčí analýzy těchto výzkumů prokázaly, že otázky etiky, morálky a formování charakteru jsou především učiteli vnímány jako závažné téma, které, nahlíženo jejich optikou, sehrává v rámci výukového procesu prioritní roli. Sami učitelé ve vztahu k etické a morální výchově poukazují na nutnost intenzivnější a systematictější přípravy již v průběhu svého studia.

Základ „kvalifikovaného a do jisté míry i sofistikovaného přístupu“ (Vacek, 2013, s. 177) učitelů k formování charakteru adolescentů představuje schopnost osvojit si zákonosti etiky a morálky a také zvládnutí postupů umožňujících ovlivňovat hodnotovou strukturu žáků. V případě, že v podmínkách České republiky dojde či bude docházet k podceňování etické a mravní výchovy adolescentů, lze ve střednědobém i dlouhodobém horizontu předpokládat negativní celospolečenské dopady.

Poznámky:

¹ Text vznikl v rámci projektu Shaping Characters zaměřeného na výměnu zkušeností a příkladů dobré praxe mezi samosprávou, školami, firmami a mládežnickými organizacemi při výchově a vzdělávání mladých lidí pro jejich lepší osobnostní a kompetenční

přípravu pro současný trh práce. Projekt (hlavní koordinátor Basingstoke Dean a Borough Council, Velká Británie) je realizován jako součást mezinárodního grantového schématu ERASMUS+ (No. 2015-1-UK1-KA201-013749), a to v České republice, Velké Británii, Švédsku a Lotyšsku s dobou řešení na léta 2015–2017.

- ² Jedná se např. o výzkum realizovaný P. Vackem a kol. v roce 2005 mezi učiteli základních a středních škol. Blíže k výstupům viz VACEK, P., LAŠEK, J., DOLEŽALOVÁ, J. Etická dimenze pedagogické profese. In VACEK, P., ŠVARCOVÁ, E. *Profesní etika pedagogů a mravní výchova žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. s. 7–37.

Literatura:

- BLÍŽKOVSKÝ, B. *Systémová pedagogika*. Ostrava: Amosium, 1992.
- BULL, N. J. *Moral education*. Trowbridge: Redwood Press, 1973.
- CAMBELL, E. *The ethical teacher*. Berkshire: Open University Press, 2003.
- CARR, D. *Professionalism and ethics in teaching*. London – New York: Routledge, 2000.
- GANTHALER, H., HODOVSKÝ, I., ZIMA, P. (eds.) *Morální konflikty v dnešní Evropě. Multikulturalita, tolerance, agresivita, odpovědnost*. Olomouc: Vydavatelství UP, 1998.
- HUBÁLEK, T. Etické kodexy vysokých škol: teorie versus realita. In *Civilia. Revue pro oborovou didaktiku společenských věd*, 2015, roč. 6, č. 2, s. 63–70.
- KOHLBERG, L. *Stages of moral development and moral thought and action*. New York: Holt, 1969.
- MURPHY, M. M. *Character education in America's Blue ribbon schools*. Lancaster: Techbomic, 1998.
- SHIELDS, D. L., BREDEMEIER, B. J. *Character Development and Physical Activity*. Champaign: Human Kinetic, 1995.
- STŘELEČEK, S. Náměty z teorie mravní výchovy v profesionálním výcviku studentů učitelství. *Pedagogická orientace*, 1991, roč. 1, č. 2. s. 89–91.
- VACEK, P. *K problematice morálního vývoje a morální výchovy žáků*. Brno: PdF MU, 1997. Disertační práce.
- VACEK, P., LAŠEK, J., DOLEŽALOVÁ, J. Etická dimenze pedagogické profese. In VACEK, P., ŠVARCOVÁ, E. *Profesní etika pedagogů a mravní výchova žáků*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2005. s. 7–37

- VACEK, P. *Psychologie morálky a výchova charakteru žáků*. Hradec Králové: Gaudemus, 2013.
- WILLIAMS, D., WILLIAMS, S. *The moral development of children*. London: Macmillan, 1970.
- ZIMA, P. Krize moderní společnosti. *Politologický časopis*, 1998, roč. 5, č. 1, s. 98–99.
- ZIMA, P. Užitá etika. *Politologický časopis*, 1998, roč. 5, č. 1, s. 99–101.

Kontakt na autora příspěvku:

Mgr. Pavel Krákora, Ph.D.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: pavel.krakora@upol.cz